

ALLAH'IN GÖNDERDİĞİ KİTAPLARIN ORTAK ÖZELLİĞİ: ZİKİR

Bir an için bana; “derginin geçtiğimiz sayısında yayınlanan yazınızı okudum” dediğinizi ve benim de “peki anladınız mı?” şeklinde karşılık verdiğimi düşünün.

Bu sözümü duyunca herhalde o ana kadar hakkımda taşıdığınız tüm olumlu izlenimlerinizi bir kenara bırakırsınız. Ve eğer çok ağır bir cevap vermezseniz, bu sizin nezaketinizden ve kendinizi kontrol edebilme yeteneğinizin üst seviyelerde olmasından kaynaklanıyor olacaktır. Zira okuma eyleminde bulunan kişi anlamadığını ancak kendisi itiraf edebilir ve “yazınızı okudum ama şu kısmını anlayamadım” der. Hatta bu itiraf da “yazınızı okudum fakat hiçbir şey anlamadım” şeklinde abartılı ifadeler içerirse bu sefer, yazara yönelik “anlaşılmaz, saçma sapan bir şey yazmışsın” demenin daha nazikçe dile getirilmesi olarak anlaşılabilir. Yani çok iyi bilinir ki okumak dendiği zaman okunan şeyin anlaşılma-şması düşünülemez. Bu yüzden hiç kimse, bilmediği dilde kaleme alınmış bir metni okuduğunu, bir tür komiklik yapma niyeti olmaksızın iddia etmez. Kısacası “anladınız mı?” diye sormak okuyana, anlaşılma-şmaz olduğunu söylemek yazana hakarettir.

Bu herkes tarafından bilinen genel kuralın tek istisnası ne yazık ki Kur’ân olmuştur. “Kur’ân okumak” kalıp ifadesinin içinde, okunan Kur’ân’ı anlamak bulunmadığı gibi çoğu zaman anlamının mümkün de olmadığı öne sürülür ve bir anlamda onu yazana (gönderene) en büyük hakaret sarf edilmiş olur.

İşte yüce Allah’ın kitabındaki bütün kavramlar böylesi bir okuma (!) anlayışına kurban gitmiştir. Bu kavramların en önemlilerinden biri de “zikir” kavramıdır. Kur’ân’da tüm vahiy zincirinin temel yapıtaşlarından biri olarak ortaya konmuş olan zikir, salt “Allah’ı anmak” eylemine indirgenmiş, odaklanılan ise bu anma işleminin kalpten yapılıp yapılmadığı gibi özden uzak konular olmuştur.

İslâm’dan bir parça sanılan tasavvuf ile iyice çığırından çıkarılan bu önemli kavramın, boncuklu sayaçların zikir-matiğe, Kur’ân’ın da sevap-matiğe evrilmesini sağlamak dışında bir etkisi olmamıştır. Nitekim İslâm Ansiklopedi-sinin “zikir” maddesinde anlatılanlar, kavramın içinin nasıl boşaltıldığı ve hatta “Allah’a ulaşmak”, “aleme ermek” gibi İslâm ile taban tabana zıt, Kur’ân’dan hiçbir delili olmayan anlayışlara nasıl malzeme yapıldığını gözler önüne sermektedir:

“Allah’ı anmanın sığınma (istiâze), besmele, takdis, tesbih (sübhânellâh), hamdele (elhamdülillâh), tekbir (Allâhüek-ber), tehlil (lâ ilâhe illallah), havkale (lâ havle velâ kuvvete illâ billâh), istiğfar, tasliye (salavât) şeklindeki ifadelerle yapılması mümkündür (Lisânüddin İbnü’l-Hatib, I, 304-307). İbadetlerin sıhhati için belli şartlar gerektiği halde zikir için hiçbir şart ileri sürülmemiştir; gece gündüz, ayakta, oturarak, yatarak, abdestli abdestsiz zikir yapılabilir. En faziletli zikir kalp ve lisanla birlikte yapılan zikir-dir, yani dilin kalpte olanı ortaya koymasıdır. Daha sonra kalp ile, ardından da dil ile yapılan zikir gelir.

Zikredenler açısından zikir üç kısma ayrılır: Zâhir ehlinin zikri şeriatın edeplerine riayet etmek ve ibadetleri yerine getirmektir. Tasavvuf ehlinin zikri Allah’a vâsıl olma arzu ve talebidir. Âriflerin zikri, nefsinden ve onun tasavvurlarından fânî olup sırf nur olan âleme ererek sonsuza nazar etmektir (Lisânüddin İbnü’l-Hatib, II, 494-496).”

Biz bütün bunları bir tarafa bırakıp her zaman olduğu gibi Kur’ân’da türevleri ile birlikte üçyüze yakın yerde geçen bu önemli kavramı yine Kur’ân’dan öğrenmeye çalışacağız.

Öncelikle zikir kelimesinin sözlük anlamlarına bakalım: Zikir kelimesi anmak, hatırlamak, bahsetmek gibi anlamlara gelmektedir. Ragıp El İsfahani Müfredat'ta kelimenin şu anlamına dikkat çekiyor:

*"Bilginin (akılda) hazır hale getirilmek istenmesi, akla çağırılması (istihzar) ve bir şeyin kalpte veya dilde hazır halde bulunması."*²

Zaten hatırlamak dediğimiz eylemi düşünecek olursak, zihnimizde hali hazırda mevcut bulunan bir bilginin ön plana çıkarılması, kullanıma hazır hale getirilmesi olduğunu görürüz. O halde zikir dediğimiz bilgi, biz onu kullanıma açmadan önce de mutlaka var olmalıdır. Var olmayan bir şeyin bilgisinden (zikrinden) söz edilemez. Kelimenin bu özelliği Kur'an'da da dile getirilmektedir:

İnsan üzerinden mezkur bir şey olmadığı (zikre değer olmadığı, kendisiyle ilgili hiçbir bilginin bulunmadığı) uzunca bir zaman geçti değil mi? (İnsan 76/1)

Bu sebeple hatırlamanın zıddı olan unutmak bir bilginin yok olması değil, o bilginin (zikrin) zihnimizde kullanımda olmaması anlamına gelmektedir. Kur'an'da unutmaya eylemi zikrin zıddı olarak kullanılır ve kelimenin bu anlamı gözler önüne serilir:

"Yusuf kurtulacağını düşündüğü kişiye dedi ki "Efendinin yanında benden bahset (beni zikret)." Ancak şeytan efendisine bahsetmeyi (onunla ilgili zikri) unutturdu. Dolayısıyla Yusuf hapiste birkaç yıl kaldı." (Yûsuf 12/42)³

Yine zikir kelimesinin dil uzatmak, diline dolamak anlamlarındaki kullanımları da Enbiyâ Suresi'nin 36 ile 60 ve Yûsuf Suresi'nin 85. ayetlerinde görülebilir.

Tüm bu anlamlarının yanı sıra zikir kelimesi Kur'ânî bir terim olarak da karşımıza çıkmaktadır. Terim olarak zikrin ne anlama geldiğini de kelime anlamlarını göz önünde bulundurarak ayetlerin birbirlerini açıklaması metoduna göre okuduğumuzda Kur'an'dan öğrenmemiz mümkün olmaktadır. Zaten bizim asıl peşinde olduğumuz da kelimenin bu kavramsal anlamıdır. Kur'an'daki tüm kavramlar Rabbimiz tarafından itina ile açıklanmış, hiçbir kavramın içinin insanlar tarafından doldurulmasına izin verilmemiştir.⁴

Kur'an'ın 38. suresi olan Sad Suresi'nde Rabbimiz yemin ifadesi kullanarak bu kavrama dikkatimizi çekmektedir:

SAD! O Zikri (ez-zikir) içeren Kur'an'a yemin olsun. (Sâd 38/1)

Görüldüğü üzere Kur'an, içinde zikir denilen bir bilgi içermektedir. Kelimenin hatırlama anlamı düşünülürse, bu bilginin belirlilik takısı ile "ez-zikir" olarak adlandırılması, onun zaten bilinen, öteden beri var olan özel bir bilgiye atfen kullanılıyor olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Yani zikir denilen bilgiyi gören kişi "evet, bunu daha önceden biliyorum, bu bilgi bana yabancı değil, zaten böyle olmalı" diyebilirdir.

Kur'an'da Allah'ın bir şeye yemin etmesi, o şey üzerinde önem ve itina ile durulması, araştırma yapılması, dikkat edilmesi gerektiği, Rabbimizin yemin edilen konuda teyakkuza olunmasını istediği anlamına gelir. O halde bu ayete göre zikir Kur'an'da detaylarıyla tanımlanmış ve gerekli çalışma yapılarak öğrenilebilecek bir kavram olmalıdır. Yine bu ayete göre zikir, Rabbimizden gereği gibi öğrenildikten sonra gereğince hayata geçirilmesi gereken bir kavram olmalıdır.

Ayrıca ayette "zikir içeren Kur'an'a yemin edilmesi, Kur'an'ın bu zikri içermesi sebebiyle dikkat edilmesi gereken bir kitap olduğunu da gösterir. Tıpkı "içinde altın bulunan sandığa dikkat edin" sözünde olduğu gibi; sandığı dikkate değer kılan içinde altın olmasıdır. Kur'an'ın da önemini içinde barındırdığı zikirden aldığını söylememiz mümkündür. Yine eğer "Kur'an" kavramını "Rabbimizin aralarında kurduğu ilişki" sonucunu küme oluşturan ayetler topluluğu" anlamıyla okursak, bu kez herhangi bir konuyla ilgili ayetler kümesinin tesbit edilmesiyle o konuya dair bir zikre yani doğru bilgiye ulaşılabildiğini söyleyebiliriz. Bu da zikrin, ayetler üzerinde bir usule

GÜNCEL - ALLAH'IN GÖNDERDİĞİ KİTAPLARIN ORTAK ÖZELLİĞİ: ZİKİR

göre çalışılarak sürekli yeni bilgiler üretebilme özelliğinin olduğunu gösterir. Nitekim bu özelliğini şu ayette daha net bir biçimde görüyoruz:

"Bu indirdiğimiz bereketli zikirdir (doğru bilgidir). Şimdi

(a.s.)'a kondurmak istemediklerinden onun cinlerle irtibata geçtiğini ileri sürmektedirler. Bu sebeple surenin 9. ayetinde cinlerle irtibatın söz konusu olmadığı vurgulanmak istenircesine şöyle buyrulmaktadır:

O Zikri (ez-zikr) Biz indirdik Biz! Onu koruyacak olan da Biziz! (Hicr 15/9)

Bu ayette ayrıca görmemiz gereken zikri Allah'ın bizzat koruyacak olmasıdır. Bu da onun özel bir bilgi olduğunu, her zaman ve mekanda geçerli olduğunu belirtmesi bakımından önemlidir. Ayrıca muhatapların, kabul etmeleri de kendilerine okunanın zikir olduğunu görmeleri zikrin eskiden beri korunduğunu da ortaya koymaktadır. Yani Allah'ın indirdiği kitapların zikir olması onları Allah'ın koruduğunun da bir delilidir. Bu koruma bir sonra gelen kitabın da zikir olması yani aynı bilgiyi ve metodu içermesi şeklinde olsa gerektir.

Zikir, sadece Allah'tan gelebilecek olduğu bilinen bu sebeple de arzu edilen, beklenen bir bilgidir:

Bunlar daha önce şunu da söylerlerdi: "Eski insanlara gelen zikir bizde olsa, Allah'ın en samimi kulları yine biz oluruz." (Sâffât 37/167-169)

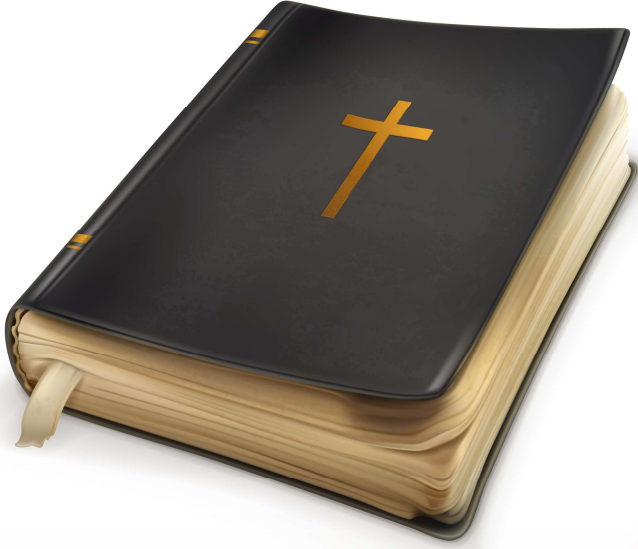
Allah'ın koruduğu bir bilgi herkesin ihtiyaç duyacağı yani herkesin işine yarayacak bir bilgi olmalıdır. Halk arasında nazara karşı etkili olduğu iddia edilerek gerçek etkisi saf dışı bırakılmış şu ayet de aynı konuda bilgimizi artırmamız için önemlidir:

Ayetleri görmezden gelenler, bu zikri dinleyince sana kin ve nefret dolu gözlerle bakarak "İşte tamamen cinlerin etkisine girmiş adam!" derler. Oysaki bu, herkese yarayacak doğru bilgidir (zikrun li'l alemin) başka bir şey değildir. (Kalem 68/51-52)

Burada ayetleri bilerek göz ardı edenler (kafirler) nebîmizin okuduğu ayetlerin zikir olduğunu fark ettikleri için nefretle bakıyor olmalıdır.⁷ Zira okunanın zikir olması bir insan tarafından uydurulamayacağını da gösteriyor. Allah'tan gelmiş olduğunu kesin olarak bildikleri için sinirleniyor ve kıskanıyorlar. O ayetlere uymak zorunda kalmamak için de cinlerin etkisinde (mecnun) olduğunu iddia ediyorlar. Benzer şekilde zikrin insan sözü olamayacağını kavrayan kişilerin onun gönderildiği kişiyi garipsemeleri şu ayette de dile getirilmektedir:

O nankörler (kafirler), içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaşkınlıkla da şöyle dediler: "Bu adam, insanı büyüleyen bir yalancıdır." (Sâd 38/4)

Burada bahsedilen uyarıcı, kendisine zikir indirildiğini anladıkları kişidir. Bunu surenin 8. ayetinde görmek

bunu inkar mı ediyorsunuz?" (Enbiyâ 21/50)

Kur'ân'ın **mubarek (bereketli) zikir** olması, ondaki bilginin artan, çoğalan, verimli, üretken bir özelliğe sahip olduğunu, yani ondan sürekli bilgi üretilecek bir yapıda tasarlandığını gösterir. Ayetin sonundaki **e fe entum lehu munkirun** ifadesindeki **munkir** kelimesi konumuz açısından önemlidir: Zikir dediğimiz bilgi ve onun bereketli, verimli ve üretken olduğu inkar edilemez derecede iyi bilinir. Yine zikrin indirilmiş olması sadece Allah'tan gelebilecek bir bilgi olduğunu gösterir. Zaten onu bu derece inkar edilemez yapan da budur. Zikir kavramı hakkında şu ayetlerden de önemli bilgiler ediniyoruz:

Dediler ki "Ey kendisine Zikir indirilen kişi! Sen tamamen cinlerin etkisindesin. Söylediğin doğrusa bize melekleri getirsene!" (Hicr 15/6-7)

Ayette alay eden kişilerin zikirle ilgili bir sorunları olmadığını, onun indirilmiş olduğunu ve zikir (ez-zikr) olduğunu inkar etmediklerini, böylece onun bir insan tarafından söylenecek bir şey olmadığını da bildiklerini görebiliriz. Burada alay ettikleri şey zikrin indirildiği kişinin Muhammed (a.s.) olmasıdır.⁶ Sırf bu yüzden zikri yani Allah'tan gelen doğru bilgiyi kabul etmeye yanaşmadıklarını anlıyoruz. Bu bilgilerin insan kaynaklı olamayacağını anladıkları için ve Allah'tan gelmiş olmasını da Muhammed

mümkündür:

Bu zikir aramızdan ona mı indirildi?” derler. Aslında bunların benim zikrimden şüpheleri var. Yok yok... Henüz azabımı tatmadılar. Yoksa üstün ve çokça bağış yapan Rabbinin ikram hazinesi, onların yanında mı? (Sâd 38/8-9)

Burada da zikir ile değil, zikrin indirildiği kişi ile alay edilmektedir. Ayetteki **aslında bunların benim zikrimden şüpheleri var** ifadesi 4. ayetten itibaren okunduğunda görülür ki şüphe edilen Allah'ın zikir göndermesi değildir. Yani "Allah gönderirse elbette zikir gönderir ama bu sana gönderilen Allah'ın zikri olamaz çünkü bizim aramızdan sana gönderilmesi olacak iş değil" demiş oluyorlar. Yoksa zikrin sadece Allah'tan geleceği konusunda şüpheleri yoktur. Ayrıca 9. ayetten de anlaşılıyor ki kendi dinleri ile ilgili bilgiyi de zikir olarak (Rabbinin rahmet⁸ hazinesi) kabul etmekte ve onu bırakmak istemedikleri için Allah'ın zikri diye kendilerine sunulanı kabule yanaşmamaktadırlar. Fakat bu durumda bile zikri ancak Allah'ın indirebileceğinden şüphe duymadıkları açıktır.

Yine yukarıda da belirtildiği gibi, zikir sadece Allah'tan gelebilecek doğru bilgi olduğu için tıpkı güneş gibi tüm insanlığa gereklidir, o bilgiyi tebliğ için insanlardan bir karşılık beklenemez:

Onlara de ki: "Sizden bir karşılık istemiyorum. Ağır yükler yükleyen biri de değilim." Bu, herkesin işine yarayacak doğru bilgidir (zikrun li'l alemin). (Sâd 38/86-87)

Buraya kadar okuduğumuz ayetlerde zikrin sadece Allah tarafından indirilen özel bir bilgi olduğunu herkesin kabul ettiğini, herkes tarafından bilindiği için hatırlanmaya konu olduğunu, Allah'ın ayetleri üzerinde bir metod ile yapılacak çalışmalarla kendisinden yeni bilgilerin üretilebildiğini ve bu sebeple de Allah'tan gelmiş olması gerektiğini, herkes için gerekli ve tüm zamanlarda geçerli bir bilgi olduğunu, Allah'tan bu bilgiyi alan kişinin kiskanılmasını sağlayacak derecede değerli olduğunu gördük. En önemlisi de Kur'an'ın tebliğ edildiği sırada herkesin onun zikir olduğunu fark ettiğini fakat kabul etmemek için türlü bahane ve iddialar ortaya attığını görmüş olduk. O halde zikrin, bir kitabın Allah'tan gelip gelmediğinin de delili olan bir bilgi olduğu ortaya çıkmış oluyor. Çünkü ileride de göreceğimiz gibi zikir tüm ilahî kitapların ortak özelliğidir ve bir kitabın ilahî kitap olup olmadığı kendinden önceki gibi zikir içerip içermediği ile anlaşılır. Peki bunun için Allah'ın önceden kitap gönder-

miş olduğu bir toplumda bulunmamız şart mıdır? Yani Kur'an Allah'tan indirilmiş bir zikirdir diyebilmemiz için önceden elimizde Allah'ın indirdiği başka bir zikir olması mutlaka gerekli midir?

Allah'ın indirdiği ayetlerle daha önce hiç karşılaşmamış olanlar da ilk kez Kur'an ile tanıştıklarında onun zikir olduğunu anlayabilirler. Zaten her ilahî kitabın zikir olması bu demektir. Zira Allah'ın yarattığı ayetlerle indirdiği ayetler aynı özellikleri taşırlar, aynı metodla okunurlar ve her iki grup ayetle de aynı metodla sonuca ulaşılır. Dolayısıyla Allah'ın indirdiği ayetleri okuyan her samimi kişi onların kainattaki ayetlerin yaratandan geldiğini kavrar. Bu sebeple nebimiz böylesi bir zikri canlandırmak, insanların indirilmiş ayetlerle yaratılmış ayetler arasında bağ kurmalarını sağlamak üzere **(tezkir)** emir alır. Kur'an'ı tebliğ ederek yaptığı da budur:

Hiç bakmazlar mı, bulut nasıl yaratılmış? Gök nasıl yükseltilmiş? Dağlar nasıl dikilmiş? Yer

nasıl döşenmiş? Öyleyse sen doğru bilgi ver **(fezekkir – zikri çalıştır)**; senin görevin sadece bilgi vermektir **(sen sadece müzekkirsin)**. Yoksa tepelerine dikilecek değilsin. (Çâşiye 88/17-22)

Peki daha önce kendilerine Rabbimizin kitap verdiği kişiler için Kur'an'ın zikir olması ne anlama gelir?

Ulu'l Elbâb:

Bu bereketli bir kitaptır. Onu sana indirdik ki âyetleri arasındaki bağlantıları görsünler (tedebbür) ve sağlam duruşlu olanlar (ulu'l elbab) ondan bilgi edinsinler (tezekkür etsinler). (Sâd 38/29)

Dikkat edilecek olursa yukarıda geçen Enbiyâ Suresi'nin 50. ayetinde "zikir" için kullanılan indirilme ve bereketli olma özellikleri bu ayette "kitap" için kullanıldı. O halde kitabın bereketli olması, zikri yani Allah'ın koyduğu doğru bilgiyi içermesi sebebiyledir ki zaten Enbiyâ Suresi 50'de söylenen de budur. Bu bilginin elde edilmesi için ayetler arası bağlantılar görülebilmelidir (tedebbür). Bu bağlantıları kurarak, kitaptan bilgi edinmenin metodunu kullanan ve bu metodla doğru bilgiye ulaşan **(tezekkür yapabilen, zikri çalıştırabilen)** kişilere **ulu'l elbab** denmektedir:

Bu Kitab'ı sana indiren O'dur. Bunun bir kısmı muhkem, (yani hükme esas alınan) ayetlerdir; onlar Kitab'ın ana-sıdır. Diğerleri müteşâbihtir, (muhkemlerle benzeşirler). Kalplerinde eğrilik olanlar, istedikleri te'vili (bağlantıyı)

kurup fitne çıkarmak için kendi eğilikleriyle benzeşen ayetlere uyarlar. Oysa Kitab'ın tevilini (iç bağlantısını) sadece Allah bilir. Sağlam bilgi sahipleri (rasihune fi'l ilm) şöyle derler: "Biz, bu Kitab'a inandık, (muhkem, müteşâbih ve tevil) hepsi de Rabbimiz katındandır." Böyle bir bilgiye sadece sağlam duruşlu (ulu'l elbab) olanlar ulaşabilirler (tezekkür)." (Âl-i İmrân 3/7)

Ayetin son cümlesinin Arapça metninde konumuzla ilgili kelimeleri görelim; bunu sadece ulu'l elbab tezekkür edebilir. Yine ulu'l elbab ile zikir kavramı arasında bir bağlantı kuruluyor. Dolayısıyla ayette, Allah'ın kitabında kurduğu sistemi görerek onun zikir olduğunu anlayabilen ve Allah'ın tüm kitaplarındaki bu metodu kullanarak doğru bilgiye ulaşabilen (tezekkür edebilen, zikri çalıştırabilen) kişilerin ulu'l elbab olarak adlandırıldığını söyleyebiliriz. Ayette anlatılan muhkem, müteşâbih ve tevil sistemini görerek kitaba inananlar, sağlam bilgi sahipleri

yani ilimde derinleşen, kitapta bir metodun bulunduğunu kavrayan kişilerdir (rasihune fi'l ilm). Ulu'l elbab ise bu metodu görerek kitabın tıpkı daha önceki kitaplarda olduğu gibi zikir içerdiğini anlayanlar ve o zikri Allah'ın koyduğu ve açıkladığı metoda göre çalıştırabilen (tezekkür edenler) kişilerdir.

Allah'ın yarattığı ayetler de aynı metotla okunurlar demistik. Gerek indirilmiş ayetlerin Rabbimizin koyduğu metoda göre okunması ile gerekse yaratılmış ayetlerle indirilmiş ayetlerin birlikte yine Allah'ın belirlediği bu metoda göre okunması sonucunda "hikmet" elde edilir.⁹ Ulu'l elbab denilen sağlam duruşlu kişiler Allah'tan gelmiş bir kitaptan hikmeti elde etmenin metodunu o kitabın zikir olma özelliğinden dolayı bilirler. Zira bu kişiler önceki kitapların da zikir olduğunu ve onlardan da aynı metotla hikmet elde edildiğini bilmektedirler. İşte onların yeni kitaptaki bu hikmete ulaşma metodunu görmeleri o kitabın zikir olduğu ile ilgili bilgilerini harekete geçirir. Yani tezekkür ettirir:

O, tercihini doğru yapana hikmeti verir. Kime hikmet verilirse, ona çokça iyilik yapılmış olur. Bu bilgiyi sadece ulu'l-elbâb tezekkür edebilir. (Bakara 2/269)

Allah'ın indirdiği tüm kitaplar zikirdir. Yani hepsinde aynı sistem bulunur. Hepsinden bilgi edinmenin yolu aynıdır. Bu sebeple gelen her yeni kitabın bu özelliği içerip içermediği kontrol edilerek, yani zikir olup olmadığı, kendinden önceki kitaplardaki bilgiyi ve metodu içerip içermediği test edilerek Allah'tan gelip gelmediği anlaşılır. İşte bu testi yapabilen kişilere ulu'l elbab denmektedir. Bu

sadece Kur'an ve ondan önceki kitaplar arasında değil gelen tüm kitaplar için uygulanmıştır. Musa Aleyhisselam ile İsrailoğullarına verilen kitabın da Allah'tan geldiğini ve beklenen kitap olduğunu o toplumdaki "ulu'l elbab" daha önceki kitaplarla aralarındaki zikir olma ortak özelliğini test ederek görmüşlerdir:

Musa'ya o doğruluk rehberini verdik. O Kitab'a İsrailoğullarını da mirasçı kıldık. O, bir rehber ve ulu'l elbab için zikirdir. (Mu'min 40/53-54)

Her ilahî kitap kendinden öncekiyle yakın bir ilişki içerisinde. Zira ilahî kitapların zikir olmaları bunu gerektirir. Yani hepsinde Allah'tan geldiğini kanıtlayacak ve önceki kitapları tasdik edecek doğru bilgiler bulunmalıdır. İşte bir kitabın zikir olması budur. Vahiy zinciri içerisinde sonra gelen kitabın öncekine göre bir takım iyileştirmeler de içermesi gerekir. Rabbimiz birbirini takip eden kitaplarla peş peşe gönderdiği vahyin tümünü el-kavl (söz) olarak isimlendirmektedir:

Bu sözü (el-kavl) onlar için peş peşe sıraladık. Belki akıllarını başlarına toplarlar (tezekkür ederler). (Kasas 28/51)

Rabbimizin el-kavl(söz) dediği tüm vahiy zincirinin "tezekkür" edilmesi demek, her kitabın kendinden önceki ile bir değerlendirmeye tabi tutulması, aralarındaki sonra gelenin öncekini tasdik edecek doğru bilgiler içerip içermediği şeklindeki ilişkinin tesbit edilmesi anlamında olmalıdır.

Bu sözü (el-kavl) etraflıca düşünmediler mi (tedebbür)? Yoksa kendilerine, eski atalarına gelmemiş olan bir kitap mı geldi? (Mu'minûn 23/68)

Bu ayetteki tedebbür edilecek şey de yine el-kavl (söz) yani bir önceki ayetin delaletiyle tüm vahiy zinciridir. Burada kavlin tedebbür edilmesi ifadesinden, önceki vahiylerle geriye dönük bir okuma yapılması gerektiği anlaşılıyor. Zira eski atalarına gelmiş olana vurgu yapılması gelenin de onun bir benzeri olduğunu göstermekte ve birlikte değerlendirilerek son gelenin beklenen kitap olduğunun anlaşılması gerektiği belirtilmektedir. Kur'an'dan önceki ilahî kitapların mensupları da gelecek olan yeni kitabı ve elçiyi yakinen biliyorlardı¹⁰ ve hatta ona uyma ve yardımcı olma zorunlulukları vardı.¹¹ Ayrıca Kur'an'ın Allah'tan gelen gerçek kitap ve dolayısıyla elçinin de O'nun elçisi olduğunu biliyorlardı.¹² Bu sebeple ayetin devamı bu konuda kendi kitaplarındaki bilgilerle atıfta bulunmaktadır:

Yoksa elçilerini tanımıyorlar da onun için mi beğenmiyorlar (munkirun)? Yoksa onda delilik (cinnet) olduğunu mu söylüyorlar? Hayır! O onlara gerçeği getirdi ama pek çoğu gerçeklerden hoşlanmıyorlar. Eğer doğru, onların arzularına göre şekillenseydi, göklerin, yerin ve onlarda olan kimselerin düzeni bozulurdu. Onlara kendi **zikirlerini** getirdik. Onlar kendi **zikirlerine** yüz çeviriyorlar. (Mu'minûn 23/69-71)

Görüldüğü gibi Mu'minûn Suresi'nin incelediğimiz ayetleri hep önceki kitapların mensuplarına hitap ederek kendi kitaplarındaki bilgilerle Kur'an'ı değerlendirmeleri için uyarılar içermektedir. Gerçeği gördükleri halde beğenmedikleri ve işlerine gelmediği için kabul etmediklerini belirten 70. ayet yazımızın başında incelediğimiz ve nebimizi cinlerle irtibata geçmekle suçlayan Hicr, Kamer ve Sâd Surelerinin ayetleriyle ne kadar da uyumlu.

El-kavl tüm vahiy zincirini ifade ettiğine ve gelen tüm kitaplar birbirinin devamı ve tasdik edicisi olduğuna göre son gelenin öncekine göre bir takım güzellikler, kolaylıklar gibi gelişmeler içerdiğini söylemek akla yatkındır. İşte ulu'l elbab dediğimiz kişiler vahiy zincirini bu açıdan da değerlendirmeye alan ve en güzeline yani en son gelene uyan kişilerdir:

Sözü (el-kavl) dinleyip en güzeline uyanları Allah'ın doğru yola ileteceği müjdesini ver. Onlar sağlam duruşlu olanlardır (ulu'l elbab'tır). (Zümer 39/18)

Bu yüzden ulu'l elbab, dikkatli olmaları ve bekledikleri yeni kitabın içindeki zikri fark etmek konusunda Allah'tan çekinerek titiz davranmaları için uyarılmışlardır:

Allah onlar için şiddetli bir azap da hazırlamıştır. Ey inanıp güvenen ulu'l elbab, Allah'tan çekinerek kendinizi koruyun (ittekullah – takvalı olun)! Allah, size bir zikir indirdi. (Talâk 65/10)

Ayetin devamı ulu'l elbab'ın bu görevinin ne kadar hayati olduğunu ortaya koyar niteliktedir:

Bir de size, Allah'ın birbirini açıklayan ayetlerini okuyan (tilavet eden) bir elçi gönderdi ki inanıp güvenen ve iyi işler yapanları karanlıklardan aydınlığa çıkarsın. Kim Allah'a inanıp güvenir ve iyi iş yaparsa Allah onu, sonsuz kadar kalmak üzere, içinden ırmaklar akan bahçelere yerleştirir. Allah, ona rızkın güzelini verir. (Talâk 65/11)

Fark edileceği üzere, bu ayette önceki kitaplardan dolayı zikri bilen ulu'l elbab'a adeta "bu gelen Allah'ın indirdiği zikir, elçisi de ayetleri arasındaki her zikirde bulunan ilişkiyi gözeterek onu size okumaktadır, dikkat edin, sakın ıskalamayın (ittekullah – takvalı olun)" denilmektedir. Dolayısıyla diyebiliriz ki; Kur'an'ın zikir olduğunu

fark edenler eğer ulu'l elbab değillerse yani sadece Allah'tan gelebileceğini fark ettikleri halde arzularını tercih ediyorlarsa nebileri büyüklükle, cinlerle iletişime geçmiş olmakla itham etmektedirler. Buna karşılık bu kişiler eğer sağlam duruşlu, Allah'ın göndereceği yeni vahye hazır bir biçimde bu yeni zikri dikkatle incelemeye alabilen, bunun vahyin en yeni ve en son hali olduğunu gördüklerinde de tereddütsüz ona uyan kişilerse onlara da **ulu'l elbab** denilmektedir.

Sözü dinleyip en güzeline uymak gelen vahiy dinleyip önceki yani kendi elinde bulunan kitapla karşılaştırarak aradaki ilişkiyi kurmayı gerektirir. Bunun için de her ikisinin de zikir olduğunu görebilmek gerekir. En güzeline uymak ise sonra gelenin önceki ile benzer özelliklere sahip olmasına rağmen bir takım iyileştirmeler getirmiş olmasını gerektirir. O halde en yeni olanın en güzel olması beklenir:

Allah sözlerin en güzelini (ahsen'el hadis), birbirine benzer (müteşabih), ikişerli (mesani) (ayetler içeren) bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların tüylerini ürpertir; sonra onların kalpleri ve vücutları Allah'ın zikri ile yumuşar. İşte bu, Allah'ın yoludur. Onu tercih edeni o yola yöneltir. Allah'ın sapık dediğine kimse "doğru yoldadır" diyemez. (Zümer 39/23)

Zümer Suresi'nin 18. ayetinde sözü dinleyip en güzeline uymaktan bahsedilirken tüm vahiy zincirine atfen **el-kavl (söz)** kelimesi kullanılmıştır. 23. ayette ise sözlerin

en güzelini indirmekten bahsedilirken yine söz anlamına gelen **el-hadis** kelimesi kullanıldı. Bunun bir anlamı olması gerekir.

Hadis kelimesinin kök harfleri H-D-S harfleridir (s harfi İngilizce'deki "th" gibi peltok okunur). Türkçemizde de kullandığımız hadise, ihdas gibi kelimeler de bu kökten-dir. Kelimenin kökünde "yeni" olma anlamı vardır. Zaten henüz yeni gerçekleşmiş olaya hadise, yeni bir şey ortaya koymaya "ihdas etmek" denir. Yine Arapça'da "modern" anlamında da aynı kelime (hadis) kullanılır. Kur'an'da Enbiyâ Suresi 2 ve Şuarâ Suresi 5. ayetlerde geçen "muhtes" kelimesi de aynı köktendir ve "yeni" anlamına gelir. Ragıp El İsfahani Müfredat'ta şöyle bir ifade kullanıyor:

*"Bir fil ya da söz olsun, (gerçekleştiği, söylendiği) vakti yakın olan her şeye hadis/muhtes denir."*¹³

Kelimenin kök anlamındaki bu yeni olma durumunu göz önünde bulundurursak "el-kavl" ile "el-hadis" ifadelerinden birincisi ile kast edilenin genel olarak tüm vahiy zinciri olduğunu, ikincisinin bu vahiy zincirinin en yeni ve dolayısıyla en son hal-kasını ifade ettiğini söyleyebiliriz. Yani Zümer Suresi 23. ayette geçen **ahsen-el hadis** ifadesi sözün en güzelinin aynı zamanda en yeni olduğunu da ortaya koymuş olur. (Bu durum aynı zamanda Bakara Suresi'nin 106. ayetindeki "hayırlısı ile nesh"¹⁴ konusuyla da örtüşmektedir.) Kur'an'ın zikirin yeni hali olduğunu şu ayetten de görebilmekteyiz:

Onlara Rahman'dan yeni (muhtes) bir zikir gelmeye görün, hemen yüz çeviriyorlar.¹⁵ (Şuarâ 26/5)

Hadis kelimesini zikrin son ve en yeni hali manasında okuyarak değerlendirmemiz gereken Yûsuf Suresi'nin son ayeti, tüm bu ortaya koyduğumuz durumu özetler niteliktedir:

Onların hikâyelerinde ulu'l elbab için dersler vardır. Bu (Kur'an) uydurulabilecek bir hadis (söz) değildir. Aksine önceki kitapları doğrulayan (tasdik), her şeyi açıklayan, inanıp güvenen bir topluluğa yol gösteren ve ikram olan bir kitaptır. (Yûsuf 12/111)

İşte Kur'an'ın önceki kitapları tasdik etmesi onun **hadis** yani zikrin en yeni ve en son sürümü olmasından dolayıdır. Yani önceki kitapların en doğru hali en son gelen kitabın içindedir. Bu kitabın öncekilerdeki gizlenenleri ortaya çıkarmasının manası da budur:

Ey Ehl-i Kitap, Kitap'tan gizlediğiniz birçok şeyi size açıklayan, bir çoğuna da dokunmayan Elçimiz geldi. Size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap geldi. (Mâide 5/15)

Eğer önceki kitaplarda ne vardı sorusuna cevap aranıyorsa Kur'an'a bakılmalıdır:

Senden önce elçi gönderdiklerimiz sadece kendilerine vahyettiğimiz erkeklerdi. Bilmiyorsanız o Zikri bilenlere (ehl-i zikir) sorun. Onları mucizelerle ve hikmet dolu say-falarla gönderdik. O Zikri sana da indirdik ki kendilerini gönderilenin ne olduğunu o insanlara açıkça anlata-sın, belki düşünürler (Nahl 16/43-44)

Kısacası Tevrat'ın da İncil'in de hatta onlardan önceki tüm ilahî kitapların da son hali Kur'an'dır. Bu kitapları okuyan ve içindeki sistemi bilen kişiler Kur'an'ın da kendi kitaplarındaki zikri içerdiğini görür ve sözün en son, en yeni ve en güzeline uyarlar.

Yukarıdaki Nahl Suresi'nin 43. ayetindeki¹⁶ **ehl-i zikir**'e sorun ifadesinden de anlıyoruz ki zikri bilenler risalet kurumunu iyi bilen, vahiy süreci hakkında bizim de danışabileceğimiz kadar bilgi sahibi kişilerdir. Bu bakımdan şu ayet de önemlidir:

Sana indirdiğimiz şeyden dolayı şüphen varsa senden önce indirilmiş kitabı okuyanlara sor. Doğrusu Rabbinden sana da aynı gerçek gelmiştir. Sakın şüpheye kapılanlardan olma. (Yûnus 10/94)

Bütün bu ayetleri birlikte değerlendirdiğimizde çok açık bir biçimde görüyoruz ki ilahî kitaplar arasında birbirlerini tasdik¹⁷ etme bakımından çok sıkı bir ilişki vardır ve bu ilişkide onların zikir olma özellikleri kilit rol oynamaktadır. Hatta Rabimiz nebimize, Kur'an'ın hem kendisi ve beraberindekilerin hem de kendisinden öncekilerin zikri olduğunu söyletmektedir:

Yine de Allah'tan önce bir takım ilahlara mı tutundular? De ki "Delilinizi getirin. Bu benimle birlikte olanların zikiridir ve de benden öncekilerin zikri..." Onların çoğu, bu gerçeği bilmez de onun için yüz çevirirler. (Enbiyâ 21/24)

Yukarıda da gördüğümüz Mu'minûn Suresi'nin 71. ayetini bir de bu açıdan okumamız gerekir:

Eğer doğru, onların arzularına göre şekillenseydi, göklerin, yerin ve onlarda olan kimselerin düzeni bozulurdu. Onlara kendi zikirlerini getirdik. Onlar kendi zikirlerine

yüz çeviriyorlar. (Mu'minün 23/71)

Yukarıdaki ayetlerle birlikte değerlendirildiğinde ehl-i kitaba hitap ettiği kolayca görülen şu ayette de benzer bir bilgi verilmektedir.

Size de bir Kitap indirdik; zikriniz ondadır. Aklınızı kullanmaz mısınız? (Enbiyâ 21/10)

Yani öncekilerin kitaplarının, dolayısıyla tüm vahiy zincirinin en son, en yeni ve en güzel hali Kur'an'da yer almaktadır. Ancak birbirlerini tasdik eden doğru bilgiyi ve ilahî kitaplardan doğru bilgiye ulaşma metodunu içerme bakımından tüm ilahî kitaplar zikirdirler.

Zikirle ilgili dikkat çeken son bir hususu daha paylaşmamız yerinde olacaktır. İlahî kitaplar arasındaki zikir ilişkisi genellikle kıssalar ile kurulmaktadır.

Doğru bilgiye (zikre) ulaşılsın diye Kur'an'ı kolaylaştırdık. O bilgiye ulaşan var mı? (Kamer 54/17, 22, 32, 40)

Kamer Suresinde tam dört kez tekrarlanan bu ayetin her bir tekrarından önce sırasıyla Nuh, Ad, Semud ve Lut nebilerin (aleyhimesselam) kıssaları özet olarak anlatılmakta ve sanki bu kıssalar aracılığı ile önceki kitaplarda yer alan bilgiler verilerek Kur'an'ın da önceki kitaplardaki zikri içerdiği ortaya konmaktadır. Hatta zikirle ilgili bu kadar ayeti okuduktan sonra bize öyle geliyor ki nebimize Zülkarneyn'i soran kişiler de gelen kitabın gerçekten Allah'tan gelen zikir olup olmadığını anlamak için yani kendi kitaplarındaki Zülkarneyn ile ilgili bilginin bu kitapta da olup olmadığını görmek için soruyor gibidirler:

Sana Zülkarneyn'i soruyorlar. De ki "Size ondan bir zikir okuyacağım." (Kehf 18/83)

Görüldüğü üzere zikir konusu Kur'an'da son derece geniş yer tutan bir konudur. Ancak biraz dikkat edildiğinde, ilahî kitaplar arası tasdik mekanizmasının çalışmasında, Allah'ın tüm kitaplarına koyduğu metodu içeren bilgi olması bakımından kilit rol oynayan bir kavram olduğu fark edilmektedir. Bu bağlamda Kur'an'ın Allah'ın kitabı olup olmadığının tesbitinde de zikir kavramının devreye sokulması gerekmektedir. Ayrıca tüm insanlığın ihtiyacı olan Kur'an'ın Allah'ın tüm kullarına ulaştırılmasında belirlenecek yöntemler onun zikir olması ile doğrudan bağlantılı olmak zorundadır.¹⁸ Zira samimi bir kulun Allah'ın kitabına tam teslim olabilmesi kalbinin tatmin olması ile mümkündür. Kalplerin tatmini de ancak kitabın Allah'tan gelmiş olmasının kanıtlanması ile diğer bir deyişle zikir olmasıyla gerçekleştirilecek bir durumdur:

Ayetleri görmezlikten gelenler (kafirler) derler ki "Rabbinden ona bir mucize indirilseydi ya." De ki "Allah, sa-

pıklığı tercih edeni saptırır, doğruya yöneleni de kendine yöneltir." O'na yönelenler, inanıp güvenen ve Allah'ın zikri (Kitabı) ile kalpleri tatmin olanlardır. Kalpler ancak Allah'ın zikri ile tatmin olur. (Ra'd 13/27-28)

Notlar

- 1 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Zikir Maddesi, Reşat Öngören, Cilt 44 Sayfa 410
- 2 Ragıp el İsfahani, Elfaz-ul Kur'an s:328
- 3 Bu kullanıma bir örnek de Kehf Suresinin 63. ayetinde görülebilir.
- 4 Bkz: Hüd 11/1-2
- 5 Muhkem, müteşabih, mesani ilişkisi
- 6 Daha önce gelen bütün elçilere karşı da aynı tavrın takınıldığı yine aynı surenin 10-12. ayetlerinde görülebilir.
- 7 Aynı tavrın zikri getiren Nuh ve Hud (a.s)'a da gösterilmesi konusunda bkz: A'râf Suresi 7/63 ve 69. ayetler.
- 8 Zikir pek çok ayette rahmet (Allah'ın insanlığa ikramı) olarak tanımlanmakta ve Rabbimizin Rahman ismine nisbet edilmektedir. Bkz: Yasin Suresi 36/11, Şuara Suresi 26/5.
- 9 Hikmet, doğru hüküm demektir. Allah her nebîye kitap ve hikmet vermiştir (Âl-i İmrân 3/81). Hikmet, Allah'ın indirdiği ve yarattığı ayetlerden çıkarılan doğru hükümler ve o hükümleri çıkarma yöntemidir.
- 10 Bkz: A'râf 7/157; En'am 6/20
- 11 Bkz: Âl-i İmrân 3/81
- 12 Bkz: En'am 6/114
- 13 Ragıp el İsfahani, Elfaz-ul Kur'an s:222
- 14 **Bir ayeti nesh eder veya unutturursak, yerine ya daha hayırlısını ya da aynısını getiririz. Bilmez misin, her şeye bir ölçü koyan Allah'tır.** (Bakara 2/106)
- 15 Bir diğer ayet için bkz: Enbiyâ Suresi 21/2
- 16 Kur'an'da bu ayetin bir benzeri Enbiya Suresi'nin 7. ayetidir.
- 17 Kur'an'daki tasdik kavramı zikir kavramı ile birlikte değerlendirilmesi gereken çok geniş bir kavramdır. Bu kavramla ilgili detaylı bilgi Dr. Fatih Orum'un yakında çıkacak kitabında bulunabilir.
- 18 Bkz: Yûsuf 12/104